
Атаманенко А., Мартинюк Н. Рецензія: *З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства»* / відп. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 140–142.

---

email: alla.atamanenko@oa.edu.ua;

nazar.martyniuk@oa.edu.ua

Алла Атаманенко, Назар Мартинюк

РЕЦЕНЗІЯ:
З ЛАБОРАТОРІЇ ТВОРЕННЯ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА» /
ВІДП. РЕД. М. ЖЕЛЕЗНЯК; ІНСТИТУТ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ. КИЇВ, 2018. 352 С.

«Енциклопедія українознавства» – фундаментальна праця в історії української енциклопедистики й, безперечно, феноменальне явище в українській закордонній історіографії. Упродовж десятиліть вона творилась під егідою Наукового товариства ім. Шевченка у Європі (далі – НТШ), центр якого розташовувався в оселі НТШ, що дотепер знаходиться у французькому містечку Сарселі. Початки ж «Енциклопедії українознавства» закладалися в часи, які увійшли в історію української еміграції як Ді-Пі (від англійського Displaced Persons – переміщені особи) період, коли НТШ відновило діяльність в переселенських таборах. Його члени вирішили започаткувати проєкт, який згодом став одним із найважливіших у сфері української енциклопедистики. Видання українськомовної «Енциклопедії українознавства» складається з двох частин: загальної – три томи, що вийшли у 1949–1952 рр., та словникової – одинадцяти опублікованих у 1954–1995 рр. томах, сформованих за гасловим абетковим принципом (понад 20 тис. статей – гасел). Головними редакторами видання були Зенон Кузеля (1949–1952), Володимир Кубійович (1954–1985), Аркадій Жуковський (1985–1995).

Започатковуючи видання, його організатори видали його своєрідний проєкт на вісім сторінок, де обумовили потребу створення енциклопедії браком рідної книжки на чужині, браком громадських бібліотек, втратою приватних книгозбірень та потребою вірного інформування чужинців [Енциклопедія українознавства [буклет], с. 2]. Тут було також зазначено обов'язкові провідні засади для всієї «Енциклопедії українознавства»: «Побудована вона на ідеалістично-християнському світогляді і національно-державницьких, поборницьких принципах. В нашій книзі знання звернено увагу на важливість і безперервність української національної традиції, приділено належну увагу зв'язкам із середньоевропейською та західною культурою» [Там само, с. 2].

Під керівництвом Володимира Кубійовича та Зенона Кузеля (саме вони зазначені як головні редактори в першому зошиті енциклопедії, що вийшов окремою брошурою, а потім у двох солідних томах, датованих 1949 р.) було сформовано майстерню творення видання, покликаною в науковій, але доступній та популярній формі розповісти про минуле й сьогодення України, її багатогранну культуру. Після смерті В. Кубійовича у 1985 р., пост головного редактора і естафету керівництва роботою над енциклопедією перейняв його молодший колега, певною мірою, учень Аркадій Жуковський. У сучасній українській історичній науці усталеною є справедлива думка про те, що вихід друком цього унікального видання став справжнім подвигом, великим звершенням усіх, хто був причетний до цієї справи. Когорта редакційної колегії енциклопедії складалась із відомих істориків, авторитетних дослідників та активних громадсько-політичних діячів.

Книга «З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства», підготовлена Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України, складається з трьох розділів. Видання відкриває «Передне слово», написане відомими українськими дослідниками та громадськими діячами, безпосередньо причетними до творення «Енциклопедії Сучасної України»: Іваном Дзюбою, Ярославом Яцківим та Миколою Железняком. З нього читач дізнається, що ідея підготовки видання про творчу лабораторію «Енциклопедії українознавства» належала її останньому головному редакторові, відомому українознавцю, досліднику історії України та історії української церкви, іноземному члену Національної

академії наук України, дійсному члену та багаторічному голові Наукового товариства ім. Шевченка в Європі, дійсному члену Українського історичного товариства та інших наукових інституцій українського закордоння, професору Аркадію Жуковському. Документальним підтвердженням цього слугує вміщений у книзі лист Аркадія Іларіоновича як голови НТШ в Європі до тогочасного заступника директора Інституту енциклопедичних досліджень НАН України Миколи Железняка та співголови Головної редакційної колегії «Енциклопедії Сучасної України» акад. Івана Дзюби з пропозицією про упорядкування та публікацію джерельних матеріалів до історії творення «Енциклопедії українознавства» та діяльності НТШ в Європі.

Передмова до видання містить інформацію про зміст і підходи щодо підготовки до друку та публікації архівних матеріалів, які складають основу книги. Перший розділ «Енциклопедія українознавства» – визначна українська енциклопедія ХХ століття» (с. 14-27) складається з трьох підрозділів. У першому подано загальну характеристику «Енциклопедії українознавства»: від українськомовного до англomовних «Ukraine: A Concise Encyclopedia» (два томи яких у перекладі, здійсненому відомим професором Торонтського університету Ю. Луцьким і профінансовані Українським Народним Союзом вийшли у 1963 та 1970 рр.) та п'ять томів «Encyclopedia of Ukraine», що готувались у 1977–1982 рр. під керівництвом Ю. Луцького, у 1982–1993 рр. – Д. Струка. Важливим проєктом – продовженням англomовної енциклопедії від 2001 р. є її видання в онлайн-форматі, яке дає можливість ознайомлення з Україною всім, хто цікавиться нашою країною. Після заборони в радянську добу українськомовна «Енциклопедія українознавства» була перевидана в Україні: у Києві та Львові.

Авторами підрозділу було розглянуто тематичні блоки і галузі, які представлені у першій багатомній енциклопедії про Україну. Йшлося про специфіку змісту її частин, охарактеризовано процес підготовки видання до друку. У другому підрозділі «Феномен появи й історія творення» автори коротко оповідають про заснування енциклопедії, створення сарсельського осередку, ідею останнього редактора А. Жуковського про видання додаткових томів, якими мали заопікуватись співробітники Національної академії наук України. У третьому підрозділі на основі архівних документів продемонстровано процес та проблеми підготовки статей до «Енциклопедії українознавства». Насамперед йдеться про складнощі, що стосуються пошуку різного роду матеріалів, а також їхнього подальшого оформлення у формі енциклопедичної статті (форми, структури, змісту, стилю, тематичної спорідненості тощо). До публікацій намагалися залучити якомога ширше коло науковців, що дозволяло б комплексно розкрити предмет дослідження в кожній окремій статті, важливим було те, щоб вони, незалежно від тематики, мали українознавчий характер.

У другому розділі «Енциклопедія українознавства» як об'єкт і джерельна база наукових досліджень» (с. 28-36) автори спробували проаналізувати оцінки науковців щодо «Енциклопедії українознавства», окреслено основні напрями наукових досліджень, для яких енциклопедія слугує об'єктом наукової уваги або джерелом цитованої інформації. В цілому, характеристика аналізу енциклопедії є й історіографією її вивчення, де серед перших дослідників були і її творці В. Кубійович, В. Маркусь, А. Жуковський. Наголошено також, що вона неодноразово ставала об'єктом наукових студій багатьох дослідників, серед яких автори виділяють Г. Боряка, М. Железняка, П. Кононенка, Л. Корнійчук, О. Кучерука, О. Романіва, В. Смолія, М. Тимошика, Н. Черниш, О. Шаблія та ін. В історіографічному контексті було згадано й важливе для розуміння історії НТШ та енциклопедії видання, видане у 2007 р. Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського – книгу «Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі» авторства Д. Буріма, О. Кучерука та О. Мавріна, яке містить значну кількість джерельних матеріалів про НТШ. Важливо, що в цьому розділі автори вирізняють не лише дослідників, що в своїх працях оцінили «Енциклопедію українознавства», а й тих, що використовували наведену в її гаслах та загальній частині інформацію в якості джерела, тим самим підтверджуючи актуальність видання і для деяких сучасних наукових досліджень.

Значний обсяг видання посідає третій розділ «До історії створення «Енциклопедії українознавства»: архівні матеріали» (с. 37–345), який містить значну кількість опрацьованого й представленого увазі читача джерельного матеріалу, що безперечно, стане в нагоді дослідникам української закордонної науки, історіографічної персоналістики тощо. Це переважно листування, установчі та інші документи, які розкривають складний процес організації роботи колективу авторів та редакційної колегії «Енциклопедії українознавства». Ці цінні документи, особливо листування, є частиною значного документального масиву, розкиданого по різних континентах і країнам, де жили та працювали

автори та редактори різних наукових напрямів, представлених в енциклопедії. Цілком вірогідно, що частина джерел, що розкривають процес тогочасної наукової співпраці українських дослідників над творенням великого енциклопедичного проєкту сьогодні значною мірою втрачена разом із приватними архівами дослідників, частина зберігається в приватних та державних архівосховищах поза Сарселем. Тому публікація цього джерельного комплексу, що сформувався у «колисці» «Енциклопедії українознавства» є важливою як з точки зору його інформативності, так і з точки зору збереження. З передмови читач дізнається, що всі фото та ксерокопії, на основі яких матеріали готувались до друку, були зроблені в Сарселі співробітниками Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, а потім старанно опрацьовані. В цілому до книги увійшло 245 архівних документів. Наприкінці видання подано список літератури (51 позиція). Безперечно позитивно оцінюючи видання, здобутки колективу авторів та укладачів, все ж відзначимо, що було б дуже добре, якби науковий апарат видання мав іменний та географічний покажчики, а коментарі та примітки до архівних матеріалів уможливили б краще розуміння процесів, що тоді відбувались у науці.

Підсумовуючи, відзначимо, що вихід у світ монографії «З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» є помітним явищем в українській історичній науці, адже до наукового вжитку вводиться значний масив раніше невідомих джерел. Книга буде корисною не лише для науковців, дослідників історії української енциклопедистики та книговидавничої справи, а й для викладачів, студентів та широкого читацького загалу.